

Korespondenca kot kronikalni vir – primer pisem Franca Franza

Miha Preinfalk*

UTRINKI IZ BIDERMAJERSKE LJUBLJANE

Januarja 1836 ljubljansko društvo Kazina še ni imelo lastnih prostorov. Današnjo stavbo na Kongresnem trgu so tega leta šele začeli graditi. Ljubljanska elita se je zato takrat zbirala v Lepušičevi hiši na današnji Gosposki ulici 3.¹ V ponedeljek, 18. januarja 1836, je bil družabni večer videti takole:

Včeraj [tj. 18. januarja 1836, op. a.] je bila Kazina tako obiskana kot še nikoli, lahko rečem, da je bila nabito polna. Tudi Nj. Ekscelenca gospod guverner in njegova družina so bili tam. Zabava je trajala do pol 3. ure zjutraj. Pri svečani večerji je vladala zmeda. Neka-tera gospoda je želela zasesti svoje mize, a včeraj je veljal zakon kot v mlinu: kdor prvi pride itn., in obiskovalci so označene mize zasedli, ne da bi jih kdo karkoli vprašal. Okoli sedišč in hrane je bila neizmerna gneča in ljudje so se namestili in večerjali kar ob igralnih mizah; celo markêrjevo sobo v tretjem nadstropju so spremenili v jedilnico.²

Ljubljancani pa se v predmarčnem obdobju niso zabavali samo na uradnih prireditvah, pač pa so si pogosto privoščili drug drugega in se pri tem hahljali ob nerodnih situacijah. Tako so se zagotovo muzali

* ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, miha.preinfalk@zrc-sazu.si.

1 Budna Kodrič, *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc I*, 197.

2 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 19. 1. 1836.

tudi jeseni 1837, ko se je okoli grofične Sofije Auersperg v dvorcu Jama v Šiški³ napletala ljubezenska zgodba, ki pa ni imela filmskega konca:

Pravijo, da se je gubernijski koncipist Hufnagel ali po naključju ali namenoma veliko sprehajal po Šiški, pogosto v bližini stanovanja kontese Sofije Auersperg; prav tako pa – ali po naključju ali namenoma, ostaja neodgovorjeno – se je kontesa Sofija pustila videti na oknu in med nenehnimi sprehodi, tako pripovedujejo, naj bi se kontesa zabavala tako, da je na okno dala oblečeno lutko, ki jo je kratkovidni Hufnagel verjetno zamenjal za konteso osebno, vse skupaj pa je smatral kot osebno naklonjenost kontese do njega, zaradi česar je sprejel odločitev, da se bo potegoval za njeno roko, pri čemer ga je kontesa seveda zavrnila in se mu, kot dodajajo, smejala.⁴

Kako sta se lahko ti dve zgodbici izpred skoraj dveh stoletij, ki ju v uradnih virih iščemo zaman, ohranili do današnjih dni? To se je zgodilo po zaslugi dveh znancev iz tistega časa, ki sta v tridesetih letih 19. stoletja vodila živahno medsebojno korespondenco. Eden od njiju je bil upokojeni častnik avstrijske vojske po imenu Franc Franz, ki je upokojenska leta preživel v najetem stanovanju na Novem trgu v Ljubljani, drugi pa je bil Jožef Kalasanc baron Erberg, ki je v družinskem dvorcu v Dolu pri Ljubljani živel v nekakšni prostovoljni osami. Franz je Erbergu skorajda vsakodnevno pošiljal pisma in mu poročal o dogajanju v Ljubljani. S tem je ustvaril neke vrste kroniko bidermajerske Ljubljane, čeprav to pravzaprav ni bil njegov namen. Z informacijami v pismih je hotel v prvi vrsti ustreči osamljenemu baronu, ki se osebno ni udeleževal v družabnem življenju, a je o tem vsekakor hotel biti na tekočem.

Omenjena korespondenca v slovenskem zgodovinopisju ni povsem neznan vir. Prvi jo je javnosti predstavil že Walter Šmid leta 1908,⁵ ki je na njeni podlagi prikazal nostalgичno podobo stare Ljubljane. Pisma so bila takrat že shranjena v kranjskem deželnem muzeju Rudolfinumu,

- 3 Dvorec Jama je leta 1835 kupila Sofijina mati Cecilija, drugič poročena baronica Lichtenberg-Janežič, ki je v njem julija 1836 tudi umrla. Dvorec sta podedovali njeni hčeri Nina in Sofija, Nina je leta 1838 svoj delež prepustila Sofiji, ta pa ga je leta 1840 prodala Donatu Zupančiču (Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, 200).
- 4 SI AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 10. 11. 1837. Sofija se je pol leta pozneje, 26. junija 1838, poročila s Karlom baronom Schweigerjem; poroka je bila v dvorcu Ruperčvrh na Dolenjskem (SI AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 23. 6. 1838).
- 5 Šmid, »Aus Alt Laibach«, 143–153.

v katerem je Šmid ravno v tistem obdobju (1905–1909) deloval kot kustos. Zanimivo je, da je Šmid poznal le pisma od konca leta 1833 do konca leta 1837, čeprav so danes ohranjena od aprila 1833 do avgusta 1840. Šmidu neznana pisma so bila takrat morda bodisi založena ali pa so bila še del Erbergove zapuščine pri njegovih potomcih grofih Attems in so v muzej prišla naknadno.

Osemdeset let za Šmidom (leta 1990) je Franzeva pisma pod drobnogled vzel Peter Vodopivec, ki je z njihovo pomočjo prav tako odgrnil nekaj tančic z zaprašene podobe bidermajerske Ljubljane.⁶ Vodopivec Šmidovega teksta takrat sicer ni poznal, je pa za razliko od svojega predhodnika raziskal celotno, skoraj osemletno korespondenco.

Na korespondenco Franz–Erberg je leta 2012 ponovno opozorila Andreja Klasinc Škofljanec v spletni rubriki Arhiva Republike Slovenije »Arhivalija meseca«,⁷ nekaj odlomkov iz Franzevih pisem pa je ista avtorica uporabila tudi za članek o markizu Pallavicinu, ki je bil sredi tridesetih let 19. stoletja kot politični zapornik zaprt na ljubljanskem gradu.⁸ Tudi o njem je Franz večkrat pisal Erbergu.

KDO STA BILA BARON ERBERG IN STOTNIK FRANZ?

Baron Erberg je v slovenskem zgodovinopisju sorazmerno dobro poznan. O njem in njegovi rodbini so v preteklosti izšli številni članki,⁹ zato na tem mestu navedimo samo nekaj osnovnih podatkov. Erbergi so bili v osnovi kočevarska rodbina, ki je plemiška postala leta 1668, ko je bil kočevski mestni sodnik Lenart Erber (1606–1691) povzdignjen v plemiški stan in se je smel preimenovati v Erberga. Njegov sin Janez Danijel (1647–1716) je slovel kot odličen pravnik na Kranjskem in je leta 1714 za rodbino pridobil še baronski naziv. Leta 1688 je kupil gospostvo Dol pri Ljubljani, ki je za naslednjih dvesto let postalo glavna rezidenca rodbine. Za njim sta v Dolu gospodarila sin Janez Benjamin (1699–1759) in nato vnuk Volf Danijel (1713–1783). Ta je ob smrti zapustil zgolj enega sina, Jožefa Kalasanca (1771–1843), ki mu

6 Vodopivec, »Prispevek k zgodovini mentalitete«, 79–88.

7 Ljubljana pred 175 leti. Poročila Franca Franca Jožefu Kalasancu baronu Erbergu, dostopna na spletu.

8 Klasinc Škofljanec, »Markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio«, 35–46.

9 O Erbergih gl. zlasti Kidrič, »Erberg«, 160–161; Umek, *Erbergi in dolski arhiv*, 13–83; Preinfalk, *Plemiške rodbine, 17. stoletje*, 39–56. O Jožefu Kalasancu Erbergu pa Kidrič, »Erberg Jožef Kalasanc«, 162–166; Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg*, 195–210; Preinfalk, »Josef Freiherr von Erberg – zwischen Zentrum und Provinz«, 213–227; Preinfalk, »Jožef Kalasanc baron Erberg in njegove zbirke v luči novoodkritih virov«, 119–147.

je bilo takrat le 12 let. Vzgojo mladega dediča so prevzeli skrbniki in ga poslali v šole na Dunaj. Po vrnitvi na Kranjsko v začetku 90. let 18. stoletja je Jožef Kalasanc prevzel rodbinsko posest, se poročil z grofico Jožefino Attems iz Gorice in kot stanovski poverjenik stopil v službo dežele Kranjske. Naslednja večja prelomnica v njegovem življenju je bilo leto 1808, ko je njegova žena postala vzgojiteljica cesarjevih hčera na Dunaju. Tja se je z njo preselil tudi Erberg in kmalu zatem tudi sam postal vzgojitelj prestolonaslednika Ferdinanda. To službo je opravljal do začetka leta 1815, ko so na dan izbruhnile njegove duševne težave. Vrnil se je na Kranjsko, na svoje gospostvo Dol pri Ljubljani, in tam ostal do smrti leta 1843. Daleč naokoli je slovel kot zbiratelj umetnin in kuriozitet in je v Dolu uredil neke vrste zasebni muzej, katerega sloves je segal preko deželnih meja. Čeprav je Erberg živel odmaknjen od javnosti, je hotel biti informiran o dogajanju. Tako je v začetku 30. let 19. stoletja angažiral Franca Franza, takrat upokojenega stotnika v Ljubljani, da mu je skoraj vsak dan poročal, kaj se godi na mestni in deželni ravni, pa tudi širše v monarhiji.

Če so torej podatki o Erbergu sorazmerno številni in povedni, pa po drugi strani o njegovem korespondentu in informatorju Francu Franzu vemo veliko manj. Vse do nedavnega je bil bolj ko ne *tabula rasa*. Nekaj detajlov je o njem sicer razkril že Walter Šmid pred več kot stoletjem,¹⁰ s pritegnitvijo številnih virov pa se je dalo o njem odkriti še marsikaj. Ker je bil častnik, natančneje stotnik avstrijske vojske, so o njem še najbolj zgovorni vojaški viri.¹¹ Ti razkrivajo, da se Franz rodil leta 1779 na Češkem (bil je torej osem let mlajši od Erberga) in je kot sin častnika zelo mlad oblekel vojaško suknjo. Bojeval se je v vojnah proti Napoleonu, bil ranjen in nekaj časa celo pogrešan. Leta 1810 se je poročil z Ano Pfitzner, rojeno Motzel, vdovo polkovnega kamerada Ignaca Pfitznerja, ki je leto prej padel v bitki pri Wagramu. Žena je v zakon pripeljala hčer Ano Pfitzner, Franz sam pa je imel z njo še šest otrok, od katerih sta zagotovo odrasla hči Amalija, pozneje poročena Kappus pl. Pichelstein (1810–1877) in sin Karel (1818–1895), ki je pozneje postal glavni železniški postajni načelnik v Mariboru. Okoli ljubljanskega kongresa (1821) se je Franz upokojil in se za stalno naselil v Ljubljani, kjer je sicer kot aktivni častnik v 17. pehotnem polku (takrat imenovanem Reuss-Plauen) živel že nekaj let. V glavnem mestu Kranjske je nato ostal nadaljnji dve desetletji, vse do smrti avgusta 1840.

10 Šmid, »Aus Alt Laibach«, 143–144.

11 Podatke iz Avstrijskega vojnega arhiva (*Kriegsarchiv*) mi je posredoval dr. Miha Šimac, ki o Franzevi vojaški karieri pripravlja samostojen prispevek.

Kako sta se Franc Franz in baron Erberg spoznala, ni povsem jasno. Morda je k njunemu poznanstvu prispevalo dejstvo, da sta bila soseda na Novem trgu. Franz je namreč kot najemnik živel v Lichtenbergovi hiši (danes Novi trg 5), Erberg pa je imel najeto stanovanje v Gallenbergovi hiši nasproti (danes Novi trg 1).¹² Vsekakor je gotovo, da sta v prvi polovici leta 1833 začela z zelo intenzivno korespondenco, ki je potekala na skoraj vsakodnevni ravni in je trajala vse do Franzove smrti sedem let pozneje.

STRUKTURA KORESPONDENCE

Na prvi pogled se sicer zdi, da je termin korespondenca na tem mestu neustrezen, saj se niso ohranila vsa pisma, pač pa le tista, ki jih je Franz pisal Erbergu. Kljub temu vemo (in ohranjena Franzeva pisma to potrjujejo), da je pisemska komunikacija potekala tudi v drugi smeri, tako da je oznaka korespondenca zanjo tu povsem na mestu.

Prvo ohranjeno Franzevo pismo nosi datum 20. junij 1832 in je hkrati tudi edino iz tega leta.¹³ Franz na začetku opisuje bolezensko stanje cesarjevega vnuka vojvode Reichstadtskega, potovanje vojvodove matere (cesarjeve hčere Marije Luize) na Dunaj (s postanki v Postojni, Ljubljani, Slovenski Bistrici in Gradcu) in obisk cesarskega para v Trstu, drugi del pisma pa je namenjen vojaškim zadevam, zlasti napredovanjem posameznih častnikov. Ali je bilo že to pismo naročeno ali pa je nastalo bolj po naključju, ni jasno. Erbergu je bilo verjetno všeč, ker je zelo izčrpno in že napoveduje strukturo prihodnjih pisem. Deset mesecev pozneje, v začetku aprila 1833, je Franz začel podobna pisma redno, skorajda vsak dan pošiljati Erbergu v Dol.

Pisma se glede na strukturo in vsebino delijo na dve vrsti. Prevladujejo poročevalska pisma, ki so bolj kot ne brezosebna, v njih so nanizani aktualni dogodki iz Ljubljane, Kranjske ali širše monarhije (npr. *Vojaške vaje ne bodo potekale pri Vižmarjah, ampak pri Fužinah; Nj. Presvetlost gospod feldmaršallajtnant grof Leiningen je zbolel za diarejo in je od torka v postelji; Nj. ces. Visokost princ Friderik so dane*

12 Erberg je leta 1815 prodal rodbinsko palačo na Mestnem trgu (danes št. 17), ni pa bilo znano, kje si je uredil stanovanje, kjer je njegova družina stanovala, ko je iz Dola prišla v mesto (gl. npr. Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg*, 203, op. 70). Da je šlo za Gallenbergovo hišo na Novem trgu (danes št. 1) razkrije popis premoženja po Erbergovi ženi leta 1847 (SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, F6E/1718, fasc. Erberg).

13 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 20. 6. 1832.

zjutraj s pošto kočijo nadaljevali pot).¹⁴ Novice niso urejene hierarhično, nanizane so bolj ali manj naključno, res pa je, da se poročanje pogosto začne z dogodki na Dunaju in konča s tistimi v Ljubljani. Pri poročanju hoče biti Franz kot pisec nevtralen in objektivni, sam sebe imenuje referent in piše o sebi v 3. osebi. Enako velja za njegove družinske člane, ki jih v takšnih poročilih obravnava kot naključne znance. Ko denimo aprila 1836 Erbergu poroča o rojstvu svojega prvega vnuka (poroke svoje hčere julija 1835 ne omeni), zapiše suhoparno: *Gospa gubernijskega koncipista Adolfa Kappusa, rojena Franz, je preteklo noč srečno povila močnega, zdravega fantka*.¹⁵ Kljub temu se v tovrstnih poročilih večkrat znajde kakšna njegova osebna opazka ali komentar.

Druga vrsta pisem so osebna. Franz jih piše v 1. osebi, v njih izraža svojo hvaležnost in vdanost Erbergu ter ga nagovarja z »Vaša ekscelenca«. V takšnih pismih se mu zahvaljuje za poslano hrano, ga prosi za usluge, tarna glede zdravja... Skoraj vedno pisma konča s poljubljanjem roke Erbergovi ženi in v poznejših pismih tudi hčeri Antoniji, ki ju naslavlja z grofico oz. grofično (konteso), čeprav sta bili dejansko (zgolj) baronica oz. baronesa. Primer takšnega pisma je iz 2. novembra 1836:

Blagovolite milostno sprejeti moje resnično neizmerno obžalovanje, da Vam zadnjič nisem mogel izkazati čast z obiskom. Dinéju z mojimi tovariši ni hotelo biti konca. Vse skupaj se je izjemno zavleklo zaradi pomanjkanja osebja pri strežbi v sobi in v kuhinji. Med jedmi je bil zato precejšen časovni zamik, tudi četrť ure. Takoj sem pohitel do hiše Vaše Ekscelence in videl, da ni bilo nikogar več. Od Marianne sem izvedel, da ste se bili odpeljali pred četrť ure. Prav tako sem obžaloval, da nisem izpolnil pričakovanj milostljive kontese glede sobe in sem močno razžaloščen odšel domov. Nisem imel volje obiskati Kazine, zato je moje poročilo le iz druge roke. Vaši Ekscelenci izrekam najvdanejšo zahvalo za zajca, ki ste mi ga dobrotljivo darovali. Vaši Ekscelenci, premilostljivi grofici kot tudi milostljivi kontesi

14 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 29. 9. 1836 (*Das Exerciren bei Vischmarje ist contremantirt, und wird bei Kaltenbrunn statt finden. S^e Erlaucht der Herr FeldMarschall Lieut: Graf v. Leiningen sind an einer Colerina leidend, seit Dienstag im Bette. S^e kais. Hoheit der Prinz Friedrich sind heute Morgens von hier mit Post weiter gereist.*)

15 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 14. 4. 1836.

poljubljam roke. Ker si bom prihodnji petek vzel čas za obisk v Dolu, se še naprej priporočam za Vašo milostljivost in Vas pozdravljam z vsem spoštovanjem.¹⁶

Delitev med obema vrstama pisem sicer ni čisto vodotesna – včasih se tudi v osebna pisma prikrade poročevalski stil ali pa v poročevalska kakšen oseben podatek ali vtis.

Osebna pisma omogočajo vsaj delno rekonstrukcijo odnosa med Franzem in Erbergom, ki ni bil statičen, ampak se je iz leta v leto spreminjal in razvijal. V začetnih pismih je Franz zelo ponižen, vljuđen, zadržan, malo poroča o sebi, večinoma se zahvaljuje Erbergu in pozdravlja člane njegove družine. Sčasoma pa postanejo takšna pisma bolj osebna, Franz v njih precej natančno opisuje svoje zdravstvene težave, omenja člane svoje družine, Erberga večkrat tudi za kaj prosi, npr. da mu z vrta pošlje kakšno zelenjavo ali da mu prinese kakšno malenkost z Dunaja.

Intenziteta pisem je različna. Včasih je Franz Erbergu pisal vsak dan, včasih celo večkrat na dan, denimo v primerih, da je že oddal neko pismo, pa se je potem zgodilo še kaj pomembnega, o čemer je moral biti Erberg nemudoma obveščen. Med pismi ni nikoli več kot nekaj dni presledka. Tudi če se ni zgodilo nič posebnega, je Franz Erbergu poslal kratko pisemce s pojasnilom »Neues ist nichts«.¹⁷ Edina večja časovna luknja se pojavi vsako leto aprila, ko je Erberg odpotoval na svoj redni obisk Dunaja (Erberg je namreč vsako leto obiskal svojega nekdanjega varovanca Ferdinanda za njegov rojstni dan). Takrat mu je Franz poslal manj pisem, a so ta obsežnejša.

Poročevalska pisma je Franz številčil, tako da lahko danes opazimo, da nekatera manjkajo. Večkrat je sicer očitno, da se je pri številčenju zmotil, možno pa je tudi, da se nekatera pisma pri Erbergu niso ohranila oziroma so se pozneje izgubila. O tem lahko posredno sklepamo zaradi novic, ki bi jih v pismih zagotovo lahko pričakovali, a jih tam iščemo zaman. Tako denimo Franz pogosto piše o grofu Benediktu Auerspergu s Turjaka, a pisma z omembo o njegovi smrti iz maja 1839 ni.¹⁸ Prav tako zelo pogosto poroča o Antonu Aleksandru

16 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 2. 11. 1836

17 Npr. SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pisma z dne 19. 12. 1835, 12. 11. 1836; fasc. 47, pisma z dne 8. 8. 1839, 11. 10. 1839.

18 Benedikt je umrl 22. junija 1839 (NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige, M 1836–1866, str. 21). Poročevalsko pismo št. 79 nosi datum 15. junij, naslednje s št. 81 pa datum 29. junij (št. 80 očitno manjka – morda je bilo spo-

grofu Auerspergu (Anastaziju Grünu), v začetku leta 1839 omeni celo njegovo napovedano poroko z grofico Marijo Attems,¹⁹ a same poroke, ki se je zgodila julija 1839, v pisnih ne najdemo. Čisto neposredno pa za izgubljena pisma vemo zato, ker se Franz v kakšnem pismu sklicuje na novico iz prejšnjega pisma, a te novice tam ni, kar pomeni, da je morala biti v nekem drugem, danes izgubljenem pismu.

Skoraj vsa od nekaj več kot 1800 pisem so namenjena Erbergu, nekaj posameznih primerov pa Erbergovemu sinu Jožefu Ferdinandu ali ženi.²⁰ Sin je bil sicer zaradi svoje diplomatske službe večino časa odsoten, a kadar je prišel domov v Dol, je Franz napisal pismo tudi njemu, zlasti kadar je bil oče Erberg odsoten ali bolan. Vsa pisma je Franz pisal sam, le proti koncu, ko ga je zdelovala bolezen, je nekaj pisem namesto njega po nareku napisala hči.²¹

VSEBINA KORESPONDENCE

Vsebina Franzevih pisem je zelo raznolika, domnevamo pa lahko, da je Franz Erbergu kot naročniku pisal o tistem, kar je tega zanimalo. Največ je lokalnih novic o Ljubljani in njenih prebivalcih, pretežno o ljubljanski visoki družbi, ki jo je Erberg poznal osebno, pa tudi sam Franz se je gibal v njej in je tako lahko poročal iz prve roke. Najbolj domače so mu bile razmere pri njegovem stanodajalcu baronu Leopoldu Lichtenbergu, večkrat je bil tudi pri njem na obisku na Jabljah, obiskoval pa je tudi druge člane visoke družbe, recimo barone Lazarinije na Čušperku, grofe Blagaje na Boštanju ali grofe Thurne na Krumperku.

Iz Franzevih pisem tako izvemo o pogostih potovanjih plemstva in meščanstva iz mesta na podeželje in nazaj, našteta so njihova potovanja v toplice (ženske so se denimo večkrat odpravile v Dobrno, guverner Schmidburg pa je bil reden gost v toplicah v Beli oziroma Železni Kapli), nekateri premožnejši so si privoščili pravcata popotovanja: skupina ljubljanskih meščanov (dr. Rus z ženo, trgovec Terpinc z ženo, trgovec Fabriotti in sin gospoda Galleta) je tako med februarjem in majem 1839 prepotovala Italijo vse do Rima in

ročilo tam). Vmes je še osebno pismo iz 26. junija, a tudi tam ni nič o Auerspergovih smrti.

19 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 2. 4. 1839.

20 Sinu Jožefu Ferdinandu Erbergu so denimo namenjena pisma 16. 1. 1839, 18. 1. 1839, 20. 1. 1839 (takrat je stari Erberg padel in se poškodoval), 16. 4. 1839 (takrat je bil oče Erberg na Dunaju); Erbergovi ženi Jožefi pa je namenjeno pismo 22. 2. 1839, ko je ta praznovala rojstni dan.

21 Recimo pisma med 12. februarjem in 6. aprilom 1840.

Neaplja,²² zakonca Blagaj pa sta nameravala preko čeških in nemških dežel obiskati Poljsko oziroma Galicijo, natančneje Wieliczko, kjer je grofov brat služboval kot direktor tamkajšnjega rudnika soli, a sta se morala zaradi grofičinega slabega počutja že v Špitalu ob Dravi obrniti nazaj.²³ Prav tako Franz poroča o številnih postankih eminentnih gostov, kot so bili člani nadvojvodske (Habsburške) ali španske kraljeve hiše, Ljubljano je večkrat obiskal tudi saški kralj.

Drugo področje, ki mu je Franz namenjal veliko pozornosti, so bile bolezni. V času, ko medicina še ni bila zelo razvita in je bila najpogostejša oblika zdravljenja puščanje krvi, je bilo življenje zelo negotovo in pogosto se je zgodilo, da je zjutraj (vsaj na videz) zdrav človek zvečer že ležal na parah (Prešernov *Memento mori* dobi ob prebiranju Franzevih pisem zelo oprijemljiv kontekst). Pri opisovanju zdravstvenih težav posameznikov iz visoke družbe se Franz pogosto spušča v precej intimne stvari, ki se nam danes zdijo preveč osebne – tako npr. Erbergu poroča, da se je mlademu Alojzu Lazariniju na Čušperku zaprl urin²⁴ ali da je Benedikt Auersperg bolezen izločil skozi obilno znojenje.²⁵ Skozi več Franzevih pisem spremljamo agonijo zdravnika Kogla²⁶ ali mladega barona Aichelburga,²⁷ iz avtopsije policijskega direktorja Sicarda ali grofice Welsperg pa izvemo, da so pri njem v žolčniku našli 57 kamnov,²⁸ pri njej pa tri prste debelo plast maščobe v trebuhu.²⁹ Posebno se je Franz glede zdravja razpisal leta 1836, ko je na Kranjskem razsajala kolera. Sprva ji sicer ni posvečal večje pozornosti, glede prvih žrtev je bilo zelo skeptičen: mati zvonarja Samasse je tako po njegovem umrla zaradi neustrezne prehrane (jedla je kislo solato in čez spila mlečno kavo)³⁰ in ne zaradi »zla«, kot je pozneje kolero pogosto poimenoval. S širjenjem bolezni pa jo je sprejel kot stvarnost, večkrat pomodroval, kako se je treba pred njo zaščititi,³¹ v obdobju najhujšega

22 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismi z dne 21. 2. 1839 in 24. 5. 1839.

23 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 6. 8. 1839.

24 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 26. 7. 1838.

25 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 6. 4. 1834.

26 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pisma od 11. do 15. marca 1839.

27 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pisma od 25. februarja do 23. marca 1834.

28 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 25. 1. 1840.

29 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 7. 3. 1840.

30 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 17. 6. 1836.

31 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 22. 6. 1837. Pomagali naj bi limonin sok, kamilični čaj ali jedilno olje, prav tako je bilo priporočljivo, če si ostal v postelji in si grel noge.

izbruha v poletnih mesecih pa je vsakemu pismu dodal tudi statistiko o zbolelih, umrlih in ozdravelih.³²

Ne le o smrtnih primerih, pač pa tudi o drugih življenjskih mejnikih članov ljubljanske visoke družbe se je lahko Erberg podučil iz Franzevih pisem. Tako je bil na tekočem glede njihovih rojstev in seveda tudi porok. Glede teh se je Franz razpisal zlasti takrat, ko je šlo kaj narobe: ko se je recimo možila guvernerjeva hči Fanny Schmidburg, je vznemirjenje povzročilo to, da njena poročna obleka ni prišla z Dunaja,³³ poroko Serafine Zois pa so morali prestaviti za več dni, saj ženin Gotfrid Welsersheimb zaradi slabega vremena ni mogel pravočasno priti iz Ancone, kjer je služboval kot konzul.³⁴ Glede porok se je Franz občasno izkazal kot pravi opravljivec – oktobra 1836 je tako naredil celo seznam gotovih, verjetnih, možnih in domnevnih porok ter razdrtih zarok.³⁵

Ker je Franz izhajal iz vojaških vrst, je razumljivo, da je pogosto poročal tudi o vojaškem življenju. Erbergu vojska sicer ni bila zelo blizu, a ga je nedvomno zanimala, saj je pretežni del častnikov izhajal iz plemiških vrst. Franz mu je zato redno poročal o vojaških povišanjih ali upokojitvah, premikih vojaških enot in vojaških vajah, sem in tja je navrgel tudi novice o napovedanih spremembah v vojaški organizaciji (npr. uvedba novih uniform), seznanjen je bil tudi z osebnim življenjem nekaterih oficirjev. Podobno je veljalo za uradništvo, ki se je prav tako tesno prepletalo s plemiškimi vrstami. Tudi o uradnikih, njihovih družinah in premestitvah je Franz vedel marsikaj povedati.

Zelo pogosta in podrobna so Franzeva poročila s kazinskih prireditvev, zlasti tombole, ki so jo v zimskem času igrali enkrat na teden. Ljubljanska elita se je sprva zbirala v Lepušičevi hiši na začetku Gosposke ulice, leta 1836 pa so v ta namen začeli graditi poslopje današnje Kazine na Kongresnem trgu (Franz seveda poroča tudi o gradnji in nesrečah, ki so se ob tem dogajale). Franz se pri poročanju o tomboli ni zadovoljil le z osnovnim opisom družabnega dogodka, pač pa je vedno navedel seznam srečnih dobitnikov in njihovih dobitkov do predmeta natančno. Čemu so služili tako podrobni sezname, lahko le ugibamo. A ob upoštevanju Erbergove zbirateljske žilice verjetno nismo prav daleč od resnice, če predvidevamo, da je Erberg hotel biti obveščen o predmetih, ki so krožili med Ljubljančani, da bi morda katerega od njih naknadno pridobil za svojo zbirko. Ko so leta 1846 popisali

32 Gl. pisma med 7. junijem in 14. septembrom 1836.

33 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 16. 11. 1839.

34 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismi z dne 15. 4. 1836, 16. 4. 1836.

35 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 1. 10. 1836.

njegovo zapuščino, so popis umetnin in drugih predmetov sestavili na podoben način,³⁶ kot je to desetletje prej počel Franz v svojih pismih.

Naslednje področje, o katerem je Franz preliel sorazmerno veliko črnila, so bile gledališke predstave. Tik pred začetkom sezone (običajno sredi septembra) je Erbergu poslal seznam vseh članov aktualnega ansambla, med samo sezono, ki je trajala do spomladi, pa je v pismih pogosto opisoval in komentiral posamezne predstave (gledališke ali operne). Vsak teden je Erbergu sproti pošiljal tudi program predstav, ki pa se je zaradi različnih razlogov (bolezni, muhavosti vodilnih umetnikov) pogosto spreminjal. Gledališče je bilo tudi sicer Franzeva strast – za ljubljanski oder je leta 1829 zagotovo priredil vsaj eno predstavo iz francoščine in tudi njegova hči se je občasno preizkusila kot igralka.³⁷ Poleg gledaliških predstav so Ljubljančane zabavale tudi vojaška godba in druge glasbene prireditve: za višjo družbo je Filharmonična družba koncerte prirejala v dvorani Nemškega viteškega reda, nižjim slojem pa so bili namenjeni koncerti v Tivoliju ali parku Zvezda. Te predstave je Franz omenil le na kratko, v podrobnosti se ni spuščal, saj se jih, kot kaže, sam večinoma ni udeleževal.

Vsake toliko časa se v pismih znajdejo obširnejša poročila z Dunaja. Iz njih je razvidno, da je Franz tovrstne novice črpal iz časopisja, na Dunaju pa je imel tudi svojega informatorja (ali več), ki mu je poročal o dogajanju, on pa je to posredoval naprej Erbergu. Takšna poročila, ki so označena kot »Wiener Agentenbericht«, vsebujejo zlasti informacije o cesarski družini, o novih gradbenih podvigih v mestu, pa tudi kakšna novička iz črne kronike se znajde vmes. Poročila se sicer dotikajo tudi drugih delov monarhije, nemalokrat so opisani aktualni dogodki tudi iz drugih evropskih držav (npr. atentati na francoskega kralja Ludvika Filipa, državljanska vojna v Španiji, menjava na britanskem prestolu), zasledimo lahko celo novice iz Bosne, Carigrada ali Egipta.

Nekoliko presenetljivo se zdi, da je Franz Erbergu poročal tudi o ljubljanskem vremenu, čeprav je Dol od Ljubljane oddaljen le dobrih 12 km. Tako izvemo, kdaj je sneg prvič pobelil hiše ljubljanskih streh, kdaj so nevihte Ljubljančane pregnale iz Tivolija ali kdaj se je elita pred

36 SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, F6E/1718, fasc. Erberg. Gl. tudi Preinfalk, »Jožef Kalasanc baron Erberg in njegove zbirke v luči novoodkritih virov«, 120–126.

37 Franz je priredil igro z naslovom *Vier Uhr*, ki so jo oktobra 1829 igrali v Stanovskem gledališču. Na to me je opozorila dr. Tanja Žigon, za kar se ji lepo zahvaljujem; prim. tudi Smolej in Žigon, »Iz gledališke zgodovine«, 284 in nasl. Za Amalijo Franz kot igralko gl. Železnik, »Solisti na koncertih«, 33 in Budna Kodrič, *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc I*, 114.

vročino umaknila na podeželje. Vprašanje, ali je bilo vreme v Dolu v tistem trenutku res tako drugačno od ljubljanskega, bo najbrž ostalo neodgovorjeno.

Kot rečeno, je bila v ospredju Franzevega (in tudi Erbergovega) zanimanja lokalna elita. Nižji sloji so omenjeni le poredko, ponavadi v povezavi s kakšnimi nesrečami, zločini ali nasilnimi smrtmi, skratka v povezavi s črno kroniko. Tako je bil denimo decembra 1837 Erberg obveščen o tem, da je služkinja gubernijskega sekretarja Fradenecka zagrešila detomor,³⁸ da je avgusta 1838 nekaj študentov, ki so se vračali na Dolenjsko, z objestno vožnjo povzročilo hudo nesrečo pri Šmarju Sap,³⁹ ali pa da so avgusta 1837 na Vodmatu čebele tako popikale dva konja, da sta poginila, hlapec pa si je komaj rešil življenje.⁴⁰

Franz je praviloma pisal o tistem, kar je sam videl in doživel, hkrati pa je Erbergu posredoval zelo veliko govoric, od katerih se jih je veliko pozneje izkazalo za neresnične. Aprila 1834 je tako Ljubljančane razburila govorica, da se je obesil župnik v Čatežu na Dolenjskem,⁴¹ junija 1833 so se Ljubljančani pogovarjali o domnevni smrti francoskega diplomata Talleyranda v Londonu,⁴² februarja 1839 pa se je iz Trsta (spet) razširila vest, da so ustrelili francoskega kralja Ludvika Filipa. Ta novica je tako potrla Erbergovo sestro Margareto Hohenwart, da je prejokala ves dan, njen mož Franc Hohenwart pa je ves dan ostal v postelji.⁴³ Vse govorice so se pozneje izkazale za neresnične.

Zelo malo je v pismih političnih tem, kar je v skladu s siceršnjo bidermajersko miselnostjo, ki je družbo potiskala v varno zavetje doma. Franz sicer poroča tudi o zunanjepolitičnem dogajanju, a vedno bolj ali manj na kratko. Značilno je, da ga pri zasedbi britanskega prestola s strani kraljice Viktorije bolj kot politični aspekt zanima pojedina po kronanju.⁴⁴ Domačih političnih tem se skorajda ne dotika, nekajkrat omeni le srečanja kanclerja Metternicha z drugimi akterji evropske politike ali pa potovanja cesarja Franca in pozneje Ferdinanda po monarhiji.

Zelo kratko so opisane tudi cerkvene zadeve, ki očitno ne Franza ne Erberga niso pretirano zanimale. Franz sicer redno piše o potova-

38 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 2. 12. 1837.

39 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 3. 8. 1838.

40 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 23. 8. 1837.

41 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 18. 4. 1834.

42 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 18. 6. 1833.

43 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pismo z dne 16. 2. 1839.

44 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismi z dne 24. 11. 1837, 25. 11. 1837.

njih škofa Wolfa in njegovih pogostitvah v ljubljanskem škofijskem dvorcu ali na Goričanah, nekajkrat opiše procesije po Ljubljani ali v Dravljah (ob godu sv. Roka), razen tega pa o cerkvi in duhovnikih – z izjemo njihovega zdravstvenega stanja – ne izvemo prav veliko.

Tudi sledi slovenskega narodnega prebujanja bomo pri Franzu iskali zaman, saj ga očitno ni zaznal ali pa ga ni zanimalo. V njegovih pismih se sicer večkrat pojavijo nekateri predstavniki slovenskega meščanstva, npr. Fidelis Terpinc in Valentin Češko, a vedno v kontekstu družabnega življenja in ne njihovega morebitnega preroditeljskega udejstvovanja. Emila Korytka in Matijo Čopa Franz omeni le takrat, ko jima je odbila zadnja ura,⁴⁵ na Franceta Prešerna pa naletimo le enkrat, in sicer ko je spisal pesem za prapor polkovnika Ratha iz ljubljanskega 17. polka.⁴⁶

Če torej vsebino Franzevih pisem povzamemo s časopisnimi rubrikami, lahko rečemo, da je v njih veliko kulture, družabnega življenja, rumenega tiska in črne kronike, precej manj pa je politike, sociale in gospodarstva.

KORESPONDENCA KOT KRONIKALNI VIR?

Ali torej lahko rečemo, da je omenjena korespondenca kronikalni vir, kot je zapisano v naslovu pričujočega prispevka? Ko govorimo o kronikah, običajno ne pomislimo na pisma oziroma korespondenco. Slovar slovenskega knjižnega jezika kroniko definira kot »obširnejši zapis pomembnejših dogodkov po zaporedju dogajanj«.⁴⁷ Običajno gre torej za daljše tekste v vezani obliki, ki prinašajo zgodovinsko pričevanje o dogajanju v določenem prostoru in so velikokrat zaznamovani z osebnim pogledom pisca.

Vendar pa raziskovalci virov kronikalnega značaja pod kronike ne štejejo le zgodovinskih del oziroma zgodovinskih zapisov v ožjem pomenu besede, ampak tudi »dokumente širšega značaja in pomena, nekakšen politerarni žanr«.⁴⁸ Med takšne sodijo npr. anali, kronologije, katalogi, genealogije, (avto)biografska dela, dnevniški zapisi, pa tudi »kronike v obliki korespondence«.⁴⁹ In prav slednja kategorija označuje tudi pisma Franca Franza.

45 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 8. 7. 1835; fasc. 47, pismi z dne 22. 1. 1839, 2. 2. 1839.

46 SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 46, pismo z dne 1. 11. 1835.

47 Prim. portal Fran, dostopen na spletu.

48 Hriberšek, »O pomenu«, str. 140.

49 Hriberšek, »O pomenu«, str. 140.

Franz v pismih Erbergu niza dogodke po časovnem zaporedju. Piše, kot bi pisal kroniko, in beleži dogodke določenega dne. Seveda včasih poseže tudi nekoliko dlje v preteklost, pač glede na to, kdaj je za kakšen dogodek izvedel. Tu torej ne gre za korespondenco v klasičnem pomenu besede, saj korespondenca običajno poteka tako, da oseba A napiše pismo osebi B, nato oseba B odgovori osebi A in tako naprej, skratka gre za izmenjavo – vsak od korespondentov napiše pismo, ko prejme pismo od drugega korespondenta. V primeru Franza in Erberga pa ni bilo tako, saj je Franz pošiljal pisma (vsaj tista v obliki poročil) v Dol vsak dan. Resda o dinamiki pisem v obratni smeri, torej iz Dola v Ljubljano, ne moremo reči ničesar zanesljivega, saj so, kot rečeno, ohranjena le Franzeva pisma Erbergu, upravičeno pa lahko domnevamo, da Erbergovih pisem Franzu ni bilo toliko kot Franzevih Erbergu. Upoštevati moramo tudi dejstvo, da sta se oba protagonista večkrat srečala bodisi v Ljubljani bodisi v Dolu, tako da za bolj pogosto korespondenco v klasičnem pomenu besede (torej osebno) ni bilo potrebe. Drugače velja seveda za poročila, saj se je praktično vsak dan zgodilo kaj takega, o čemer je bilo vredno poročati.

V slovenskem prostoru je v preteklosti v tiskani obliki izšlo kar precej korespondence znanih osebnosti, bodisi v obliki samostojnih publikacij bodisi kot krajši prispevki.⁵⁰ Vendar pa je korespondenca med Franzem in Erbergom zaradi svoje kronikalne narave posebnost med tovrstnim gradivom: poteka izključno samo med dvema dopisovalcema (če zanemarimo peščico pisem, ki jih je Franz napisal Erbergovemu sinu), prevladujejo pa pisma v obliki krajših ali daljših (skoraj) vsakodnevnih poročil. Druge (objavljene) korespondence so bolj osebne in hkrati običajno potekajo med več dopisovalci, prav tako je njihov časovno razpon večji, med posameznimi pismi je več presledka (niso tako zgoščena); resda tudi do določene mere opisujejo dogajanje v določenem prostoru in so velikokrat zaznamovane z osebnim pogledom pisca, niso pa mišljene kot poročilo in jih zato tudi ne moremo uvrstiti med kronike.

50 V novejšem času je najboljšežnejša korespondenca zakoncev Terpinc s Fužinskega gradu iz prve polovice 19. stoletja, ki jo je v dveh delih objavila Nataša Budna Kodrič. Novejšega datuma je tudi korespondenca Lavoslava Gregoréca, ki jo leta 2007 zbral in uredil Jure Maček. Sorazmerno obsežno korespondenco Žige Zoisa med letoma 1939 in 1941 je objavil France Kidrič. Omenimo lahko še korespondenco med Josipom Mesesnelom in Venom Pilonom ali pa korespondenco Josipa Muršca. Podatki o izdajah omenjenih korespondenc so v seznamu literature.

ZAKLJUČEK

Zaključek zgodbe o baronu Erbergu in stotniku Franzu je pravzaprav tragičen. Erberg je namreč posredno in kljub najboljšim namenom pospešil Franzevo smrt. Franz je imel dlje časa trajajoče težave z nogo, kar je bilo morda povezano s poškodbo, ki jo je staknil v vojski. V pismih je Erbergu večkrat potarnal nad zdravjem, zdravnik je bil sorazmerno pogost gost v njegovem stanovanju. Leta 1839, še bolj pa v začetku leta 1840, se mu je stanje tako poslabšalo, da ni mogel obuti čevljev niti se ni mogel ganiti iz hiše. Tudi sicer je precej oslabel, tako da je kar nekaj pisem Erbergu po nareku napisala Franzeva hči. Franz je upal, da si bo zdravje povrnil z obiskom toplic, a zanje ni imel dovolj denarja, saj so mu številni zdravnikovi obiski in plačilo najemnine dodobra osušili denarnico. Zato je za finančno podporo prosil Erberga in ta je svojemu dolgoletnemu korespondentu res dal nekaj denarja, tako da se je v začetku julija 1840 lahko odpeljal v Dolenjske Toplice. O poti tja je Erbergu napisal dolgo pismo, v katerem mu je, ves vzničen nad dejstvom, da je ponovno na svežem zraku, na dolgo in široko opisal pot. Na naslednje pismo je Erberg čakal mesec in pol. Šele 22. avgusta mu je Franz med drugim poročal, da se je v zdravilišču okužil z grižo, ki ga je povsem izčrpala. Pet dni kasneje, 27. avgusta (ravno na Erbergov 69. rojstni dan), se je vrnil v Ljubljano in naslednjega dne napisal Erbergu pismo, v katerem mu je sporočil, da mu bo o vsem dogajanju poročal v kratkem, saj da se je bolezen nekoliko umirila.⁵¹ A izkazalo se je, da je bilo to pismo tudi zadnje – naslednjega dne, 29. avgusta, je Franzevo pero za vedno umolknilo.⁵²

Kaj se je v prihodnjih dneh in mesecih dogajalo z njegovo zapuščino, za zdaj ni bilo mogoče ugotoviti. Premoženje, ki je bilo bolj kot ne skromno, so si gotovo razdelili otroci, stanovanje pa je stanodajalec baron Leopold Lichtenberg najbrž oddal naprej. Kljub temu pa se je po Erbergovi zaslugi ohranila pomembna in bogata Franzeva dediščina – več kot 1800 pisem, ki jih je Franz v slabem desetletju napisal Erbergu in ki vsebujejo zanimive in dragocene podatke o življenju v bidermajerski Ljubljani. Erberg je Franzeva pisma hranil skupaj z ostalo, izredno obširno korespondenco, ki je nedotaknjena ostala v Dolu tudi po njegovi smrti leta 1843. Šele po smrti njegove hčere

51 Rekonstrukcija zadnjih tednov Franzevega življenja po SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 47, pisma z dne 14. 3. 1840, 16. 3. 1840, 15. 6. 1840, 24. 6. 1840, 4. 7. 1840, 22. 8. 1840, 28. 8. 1840.

52 NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige, M 1836–1866, str. 27. Gl. tudi *Laibacher Zeitung*, 5. 9. 1840.

in edine dedinje Antonije, ki je kot poročena grofica Attems živila in leta 1878 umrla v Gorici, se je Erbergova zapuščina začela drobiti. Njegovih pet vnukov, na čelu z najstarejšim Sigmundom Attemsom, se je odločilo, da dragocene zbirke svojega deda razprodajo. Za arhivski del je bil močno zainteresiran takratni kustos kranjskega deželnege muzeja Karel Dežman, ki je po daljših pogajanjih z Attemsom dosegel, da je Erbergov arhiv, z njim pa tudi večina korespondence, leta 1880 prišel v Rudolfinum. Pozneje je to gradivo ob delitvi na muzejski in arhivski del pristalo v novonastalem arhivu, predhodniku današnjega Arhiva Republike Slovenije.⁵³ Tam so Franzeva pisma skupaj z drugo Erbergovo korespondenco shranjena še danes.⁵⁴

Kaj torej lahko za konec rečemo o pomenu Franzevih pisem za slovensko (pa tudi širše) zgodovinopisje? Franz nam danes skozi svoja pisma omogoča vpogled v ljubljansko družbo v času bidermajerja, njeno dinamiko in njeno vpetost v širše dogajanje. Seveda moramo upoštevati, da je Franz opisoval zlasti elito, ljubljansko plemstvo in visoko meščanstvo, saj se je tudi sam gibal v teh krogih. Nižji sloji ga niso zanimali oziroma jih je Erbergu opisoval le poredko. A kljub temu so z današnjega stališča Franzeva pisma še posebno dragocena, saj prav višji sloji na Kranjskem, ki se jih je dolgo držala stigma tujosti oziroma neslovenskosti, praviloma niso bili deležni poglobljenih raziskav in zato o njih danes vemo sorazmerno malo.

Dodano vrednost Franzevim pismom daje prvoosebni pristop. To pomeni, da dobimo nov pogled na nekatere dogodke, ki jih poznamo iz drugih, zlasti uradnih virov, hkrati pa za nekatere dogodke, ki so se dogajali v intimi plemiških in meščanskih prebivališč, izvemo sploh prvič. V Franzevih pismih sicer prevladuje kronikalni pristop nizanja dogodkov, ki jih sam le občasno komentira in začini s hudomušnimi ali zgroženimi opazkami. Njegova opažanja so včasih pronicljiva, včasih površna, njegovi opisi so včasih temeljiti in informativni, spet drugič kratki in skromni. Erbergu kot naročniku in prejemniku pisem so očitno ustrezali kot viri osnovnih informacij, nedvomno pa so bili bolj živahni njegovi osebni pogovori s Franzem, ki je barona večkrat obiskal v njegovem ljubljanskem stanovanju ali v dolski graščini.

Predstavitev Franzevih pisem lahko sklenemo z besedami Petra Vodopivca,⁵⁵ da obravnavana korespondenca »ni le stvarna kronika

53 O usodi Erbergove zapuščine gl. Preinfalk, »Jožef Kalasanc baron Erberg in njegove zbirke v luči novoodkritih virov«, 119–147.

54 Korespondenca je del fonda Gospodstvo Dol (SI AS 730), Franzeva pisma so v fasciklih 46 in 47.

55 Vodopivec, »Prispevek k zgodovini mentalitete«, 80.

ljubljskih, kranjskih in avstrijskih dogodkov, temveč tudi mestnih govoric in opravljanj, ki živo ponazarja življenjski utrip v kranjski prestolnici in hkrati omogoča vpogled v obzorje poročevalca in obzorje prejemnika poročil». ⁵⁶

BIBLIOGRAFIJA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, F6E/1718, fasc. Erberg.

SI AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 46, 47.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŽA (Župnijski arhiv) Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige, M 1836–1866

Literatura

Budna Kodrič, Nataša (ur.). *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc: (1825–1858)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2018.

———. *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc II: pisma za Jožefino (pred 1821–1871)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2022.

Hriberšek, Matej. »O pomenu latinskih in nemških kronik na Slovenskem. Naši duhovniki in njihova dela«. V: *Zbornik simpozija 21. marca 2019 v Rušah*, ur. Vili Rezman, 137–70. Ruše: Lira – Društvo za razvoj, 2020.

Ilešič, Fran (ur.). *Korespondenca dr. Jos. Muršca* (ponatis iz »Zbornika Matice Slovenske« za l. 1904 in 1905). Ljubljana: Matica Slovenska, 1905.

Kidrič, France. »Erberg Jožef Kalasanc«. V: *Slovenski biografski leksikon* 2, ur. France Kidrič, 162–66. Ljubljana, 1926.

———. »Erberg«. V: *Slovenski biografski leksikon* 2, ur. France Kidrič. Ljubljana 1926, 160–61.

56 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J7-2604 (Latinske in nemške kronike na Slovenskem) in raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

- Kidrič, France. *Zoisova korespondenca 1808–1809 in 1809–1810*. Korespondence pomembnih Slovencev 1 in 2. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1939 in 1941.
- Klasinc Škofljanec, Andreja. »Markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio, zapornik na Ljubljanskem gradu: o odnosu oblasti do italijanskih političnih zapornikov v 20-tih in 30-tih letih 19. stoletja«. V: *Kronika* 59, št. 1 (2011), 35–46.
- Maček, Jure (ur.). *Korespondenca dr. Lavoslava Gregoréca. Abrahamowicz-Novak*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2007.
- Mislej, Irene et al. (ur.). *France Mesesnel – Veno Pilon: korespondenca*. Ajdovščina : Pilonova galerija, 2013.
- Preinfalk, Miha. »Josef Freiherr von Erberg – zwischen Zentrum und Provinz«. V: *Provinz als Denk- und Lebensform. Der Donau-Karpatenraum im langen 19. Jahrhundert*, ur. Harald Heppner in Mira Miladinović Zalaznik, 213–27. Frankfurt am Main: P. Lang, 2015.
- . »Jožef Kalasanc baron Erberg in njegove zbirke v luči novoodkritih virov«. V: *Umetnostna dediščina plemstva v času njegovega zatona: transformacije, prenosi, reinterpretacije*, ur. Tina Košak, 119–47. Ljubljana: Založba ZRC, 2023.
- . *Plemiške rodbine, 17. stoletje. 1. del: Od Billichgrätzov do Zanttičev*. Ljubljana: Viharnik, 2014.
- Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Smolej, Tone, in Tanja Žigon. »Iz gledališke zgodovine: *Liebe kann alles* oziroma sezona 1833/34 na ljubljanskem stanovskem odru«. *Clotho* 6, št. 1 (2024): 297–340.
- Šmid, Walter. »Aus Alt Laibach«. V: *Carniola, Zeitschrift für Heimatkunde*, 2. Jhrg., 143–53. Laibach, 1909.
- Umek, Ema. *Erbergi in dolski arhiv: 1. del*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- Uršič, Milena. *Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana: SAZU, 1975.
- Vodopivec, Peter. »Prispevek k zgodovini mentalitete na Slovenskem v času biedermaierja«. V: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1990*, zv. 22, 79–88. Szombathely, 1994.
- Železnik, Sara. »Solisti na koncertih Filharmonične družbe do leta 1872«. V: *Muzikološki zbornik*, zv. 49, št. 1 (2013), 25–55.

IZVLEČEK

Jožef Kalasanc baron Erberg (1771–1843), bogat zbiratelj in mecen, ki je imel povezave s samim dunajskim cesarskim dvorom, je zadnja leta svojega življenja preživel v prostovoljni osami v svojem dvorcu v Dolu pri Ljubljani. Vseeno je hotel biti obveščen o dogajanju, zato je kot informatorja najel stotnika avstrijske vojske po imenu Franc Franz (1779–1840), ki je upokojenska leta preživel v Ljubljani. Franz je tako Erbergu med letoma 1832 in 1840 skorajda vsakodnevno pošiljal pisma in na ta način ustvaril nekakšno kroniko bidermajerske Ljubljane. Čeprav ob omembi kronik običajno ne pomislimo na pisma oziroma korespondenco, lahko Franzevo korespondenco uvrstimo med vire kronikalnega značaja, saj gre za tekste v vezani obliki, ki prinašajo zgodovinsko pričevanje o dogajanju v določenem prostoru in so velikokrat zaznamovani z osebnim pogledom pisca.

Vsebinsko gledano je v Franzevih pismih Erbergu največ lokalnih novic o Ljubljani in njenih prebivalcih, pretežno o ljubljanski visoki družbi (plemstvo in visoko meščanstvo), ki jo je Erberg poznal osebno, pa tudi sam Franz se je gibal v njej in je lahko poročal iz prve roke. Nižji sloji so omenjeni redkeje, ponavadi v povezavi s kakšnimi nesrečami, zločini ali nasilnimi smrtmi. Franz je obširno poročal o boleznih, družabnih prireditvah v Ljubljani, gledaliških predstavah, s pomočjo dopisnikov iz tujine pa je poročal tudi o dogajanju iz drugih delov monarhije.

Če torej vsebino Franzevih pisem povzamemo s časopisnimi rubrikami, lahko rečemo, da je v njih veliko kulture, družabnega življenja, rumenega tiska in črne kronike, precej manj pa je politike, sociale in gospodarstva.

KLJUČNE BESEDE: Jožef Kalasanc Erberg, Franc Franz, korespondenca, Ljubljana, bidermajer, kronikalni viri

Correspondence as a Chronicle-Type Source - The Case of the Letters of Franz Franz

ABSTRACT

Josef Kalasanz Baron Erberg (1771–1843), a wealthy collector and patron who even had connections with the Imperial Court of Vienna, spent the last years of his life in voluntary solitude in his manor house in Dol near Ljubljana. Nevertheless, he wanted to be kept informed, so he hired an Austrian army captain named Franz Franz (1779–1840), who was spending his retirement years in Ljubljana, as an informant. Franz sent almost daily letters to Erberg between 1832 and 1840, thus creating a kind of chronicle of Biedermeier Ljubljana. Although we do not usually associate letters or correspondence with chronicles, Franz's correspondence can be classified as a chronicle-type source, as his reports are texts in bound form, which provide historical testimony of events in a particular place and are often marked by the writer's personal viewpoint.

In terms of content, Franz's letters to Erberg contain mostly local news about Ljubljana and its inhabitants, mainly about Ljubljana's high society (nobility and high bourgeoisie), which Erberg knew personally, but Franz himself was also a member of it and was able to report first-hand. The lower classes are mentioned less frequently, usually in connection with accidents, crimes, or violent deaths. Franz reported extensively on illnesses, social events in Ljubljana, theatrical performances, and, with the help of correspondents from abroad, also on events in other parts of the monarchy.

If the content of Franz's letters is to be summarized in terms of newspaper columns, one finds a lot of culture, social life, yellow press, and black chronicles, but there is much less politics, economy, and welfare.

KEYWORDS: Josef Kalasanz Erberg, Franz Franz, correspondence, Ljubljana, Biedermeier, chronicle-type sources